

ПЛАТОН ЛУШПИНСЬКИЙ

Й. В. ГЕТЕ „ФАВСТ“

(ЗМІСТ І ПОЯСНЕННЯ)

ЛЬВІВ

1943

КРАКІВ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

ПЛАТОН ЛУШПИНСЬКИЙ

Й. В. ГЕТЕ „ФАВСТ“

(ЗМІСТ І ПОЯСНЕННЯ)

ЛЬВІВ

1943

КРАКІВ

У К Р А І Н С Ь К Е В И Д А В Н И Ц Т В О

Передрук зі щоденника „Краківські Вісті“
ч.ч. 223—229:

Накладом »Українського Видавництва«, Краків,
Райхштрассе ч. 34, II.

Друк.: »Нова Друкарня Денникова« під комі-
сарською управою, Краків, вул. Ожешкової 7.

Verlag: „Ukrainischer Verlag“, G.m.b.H. Krakau,
Reichsstrasse 34/II.

Druck: „Neue Zeitungsdruckerei“, Kommissarische
Verwaltung, Krakau, Orzeszkowagasse 7.

40034:

I. ВСТУП.

ДОКТОР ФАВСТ В ІСТОРІЇ І ПЕРЕКАЗІ.

Доктор Фавст — постать історична. Він називається Георг і народився приблизно 1480 р. у вюртемберзьким містечку Кнітлінген. Його земляк, Меляхтон згадує, що Фавст студіював у Кракові магію, яку там тоді викладали, подібно як у Толедо і Саляманці. Опісля він став мандрівним лікарем, астрологом, ворожбитом і чорнокнижником, при чому заєдно твердив, що має пакт з діаволом і стоїть під його опікою. У тих часах, коли віра в діавола була загально поширена, такий самообман був зовсім можливий. В ті близькі взаємини Фавста з чортом вірили не тільки забобонні люди, але вірило в них багато освічених, здаючись на його прогностики і пророцтва, користуючись ними. Меляхтон згадує у своїй „Постілі” про чарівний лет Фавста над Венецією, як про певний факт. Умер Фавст приблизно 1540 р. у Штафен у Брайсгау, мабуть у наслідок експлозії підчас фізичного досліду. Була загальна думка, що чорт збавив віку свою жертву.

Тому, що Фавст був найсміливіший між чорнокнижниками, вже за життя став він легендарною постаттю. Першу книжечку про нього, німецький переклад латинського оригіналу, що пропав, надруковано 1587 р. у Франкфурті н.-М. В заголов-

ку сказано, що „Історію“ Фавста друкується як страшний приклад і щиру осторогу всім безбожним, перемудрим людям. Названий він тут не Герорг, а Йоган.

Переказ про Фавста є витвором часів реформації і ренесансу, нового індивідуалістичного віку. Прямування до безмежного вияву особистої свободи в дослідях і уживанні життя входить в конфлікт з християнським світоглядом.

Франкфуртська „Історія“ про Йогана Фавста стала основою усіх пізніших переказів про нього, що повстали в 16., 17. і 18. віці. Видання тих переказів розходилися у великому числі.

ПЕРЕКАЗ ПРО ФАВСТА В ДРАМАТИЧНІЙ ФОРМІ.

Ще більший чар мала для уяви людей драма про Фавста, бо робила потрясаюче вражіння. Першу таку драму створив геніяльний сучасник Шекспіра, Хрiстофер Марло, правдоподiбно вже перед 1589 р. Сюжет перейняв Марло майже без змін з франкфуртської „Історії“, але психологічною глибиною, характеристикою осіб і поезією сильної пристрасти піднявся високо понад свій взірець. Фавст Марло це виїмково сильна індивідуальність з безмежною жадобою знання, уживання, а зокрема влади. „Коли б я мав стільки душ як зір, я дав би їх усі Мефістофелеві; через нього я хочу бути володарем світу“. Умирає Фавст англійського поета серед страшної тривоги й смертельних душевних мук.

„Трагічну історію Фавста“ Х. Марло принесли

англійські мандрівні автори до Німеччини, де її дуже часто виставлювано в англійській, а після в німецькій мові. Жила вона в Німеччині ще двісті літ в перерібках, де бачимо мішанину патосу й низької коміки.

Також ляльковий театр не міг обійгися без чорнокнижника і Мефістофеля. Хоч освічені раціоналісти (Готшед, Ніколай) дивилися з погордою на народний переказ в його епічний і драматичній формі, все ж таки постать Фавста будила загальне зацікавлення. „Німеччина була просто закохана в свого Фавста“, писав Лессінг в 17. літературному листі.

Лессінг сам писав драму про Фавста, але збереглася тільки одна сцена і кілька начерків. З них і з оповідань Лессінгових приятелів довідуємося, що його Фавст не стає жертвою діавола, який хоче звести його в надії, що надмірна жадоба знання заведе Фавста до пекла. Інтелектуаліст Лессінг виразно заявляє (усгами янгола), що Бог дав людині найшляхетнішу пристрасть, жадобу знання, не на те, щоб зробити його нещасливим. Лессінг не допускає Фавста до угоди з чортом, він тільки в сонній мрії переживає долю чортового спільника. Це тільки легенда, наче б Лессінг перший рятував Фавста, не вважаючи на те, що він сприяв з'явленню з Мефістом, бо в дійсності до угоди не доходить. Першим, що веде Фавста, діялового союзника, до неба, був Гете. Ціла нація брала участь в повстанні Гетевого „Фавста“; цілий ряд генерацій працював над оформленням переказу, але прийшов Гете й надав тому сюжетові безсмертну форму.

„ФАВСТ“ ГЕТЕ.

Змістом трагедії Гете є не історія Фавста, а переживання поета, історія Фавста дає тільки кістяк. Гетів твір, це його генеральна сповідь, його світовідчужання, його світогляд. Понад 60 літ минуло від першої концепції аж до закінчення твору, але по суті продуктивними роками були 1773—1775, 1788—1790, 1797—1801, 1805—1832. Трагедія складається: 1) з Прелюдії в театрі, 2) Прологу в небі, 3) Першої частини, 4) Другої частини. Присвятив Гете свій твір приятелям і близьким знайомим молодечих літ в прегарній елегії, написаній 1797 р.

ПРЕЛЮДІЯ В ТЕАТРІ.

Мандрівна трупа вернулася з довшого побуту за кордоном, до Німеччини і має намір виставити „Фавста“ на сцені. П'єса зваблює до театру юрбу народу, що товпиться коло каси. Цей вид подобається директорові театру й він звертається до своїх вірних товаришів — театрального поета і драматичного артиста, з тривожним питанням, як вдоволити бажання глядачів. Призвичаєні до лектури газет і романів, люди вимагають сенсації і забави. Він хотів би, щоб виставлена драма дала не тільки важну подію, але була свіжа, нова, заспокоювала цікавість, проганяла нудьгу, давала барвисті образи. Супроти таких вимог директора стоїть поет перед страшною конченістю свій поетичний твір посвятити цікавості юрби, пристосувати до вимогів буденщини й сцени. Його ображене почуття знаходить собі вислів у двох поетичних станцах. Свою творчу силу, що

заспокоює вічність, протиставить він хвилиним тріумфам сцени, блискучим театральним виставам. Гете не ідентифікує себе зі становищем ідеаліста поета. Він визнає у всіх, навіть у практичних бажаннях, оправдане зерно. Він стоїть понад думками й особами, він же сам був і поетом і 25 літ директором театру. Так, отже, приходять до слова також і практичний актор, людина сучасності. Він уміє пристосуватися до бажань і настроїв людей і вміє мати вплив на них. Драматичний артист має зображати життя, а воно є цікаве, де тільки його схопиш. Енергійний директор взиває своїх товаришів замість довгих розмов братися до діла. Слід пустити в рух цілий театральний апарат, усі машини: небо, земля і пекло мають брати участь в акції:

ПРОЛОГ У НЕБІ.

Небесна сцена відкривається з надзвичайною святочністю. Архангели виступають із небесної брами, дивляться на планети і сповіщають неначе в псалмах хвалу Богу з безмежної краси вселенної, гармонії сфер і життя на землі. Зближається діявол Мефістофель, дух негачії і знищення і заявляє у глумливому тоні, що він не вміє співати патетичних гимнів. Він не може славити Божого твору, бо бачить, як чоловік, вінець сотворіння, мучиться на землі. Проблиск небесного світла, розуму, зловживає чоловік на те, щоб ставати ще більше звірячим, як звірята. Мефісто порівнює чоловіка з довгоногими польовими кониками, що підіймаються до лету і за кожним разом падають у траву, в болото. Бог-Отець звер-

тає зір Мефістофеля на свого слугу, Фавста. Але диявол не розуміє способу, як Фавст служить Богові, не розуміє його змагань, називає його божевільним.

Vom Himmel fordert er die schönsten Sterne
Und von der Erde jede höchste Lust,
Und alle Näh und alle Ferne
Befriedigt nicht die tiefbewegte Brust.

Те, що кипить у душі Фавста для Мефістофеля недоступне. Але Бог знає свого слугу. Хоч Фавст і б'ється з різними, противними собі думками, та Бог виведе його до ясности і дасть йому славу перемоги. Життя на землі є часом проби, спокуси, помилок, убагороднення. Але чорт таки переконаний, що Фавст стане його добиччю, що жадоба змислової розкоші відтягне його від вищих прямивань, як тільки Господь дозволить чортові повести його своєю дорогою. Господь дозволяє, бо знає, що чоловік помиляється, як довго прямує до вищого. Чорт теж є на службі Бога, він своїми спокусами зберігає чоловіка від лінощів, приневолює його до активності: через усі чортові спокуси душа людини в своїй неустанній активності щораз то більше стає свідомою своєї божеськості.

Написаний „пролог“ по 1800 р., бо аж довгі літа після першої концепції твору з'ясував собі поет зовсім свідомо його ідею.

II. ПЕРША ЧАСТИНА ТРАГЕДІЇ.

· ФАВСТ КЛИЧЕ ДУХА ЗЕМЛІ.

Фавст учений, визначний професор університету. Є це індивідуальність виїмково обдарена від природи, з сильно розвиненими пристрастями. З гарячим трудом перестудіював він науки всіх чотирьох факультетів, але його глибокі дослідження не заспокоїли жадоби пізнання. Тому присвятився він магії, в надії, що вона роз'яснить йому загадку світа, найглибші таємниці вселенної. Однак магія має заспокоїти не тільки його жадобу пізнання, але також жадобу життя. Бо у Фавста є дві душі і змагання між ними творить властиву його істину. Це змагання, це безперестанна зміна в настроях людини з двома душами є підставою цілої трагедії.

Zwei Seelen wohnen, ach! in meiner Brust,
Die eine will sich von der andern trennen:
Die eine hält mit der Liebeslust,
Sich an die Welt mit klammernden Organen;
Die andre hebt gewaltsam sich vom Dust
Zu den Gefilden hoher Ahnen.

Чим більше тратить Фавст надію дорогою наукових дослідів розв'язати загадку світа, тим більше зростає вроджена йому туга за маєтком, славою, розкошами земського життя. У великдень суботу розпука його доходить вершка. Він розгортає магичну книжку Нострадамуса й кличе

духа землі. Викликання духа землі є центральною маніфестацією фавстівського пантеїстичного світовідчуження. Фавст кличе нового Бога. Є це боротьба одиниці за своє метафізичне звільнення, визволення з путів догматизму, боротьба проти антропоморфічного уявлення про все-світнього володаря. Фавст не є безбожник, він тільки шукає Бога новою дорогою; він вірить, що дорога до Бога веде не через контемпляцію, пасивне відречення світа й упокорення, а через активне життя в світі. Фавст чується частиною бога природи, бо він саме є творчим духом. Він попадає в екстазу, він чує, що дух, якого кличе, ширяє довкруги нього, він вимовляє його магичний знак. В червоному полум'ї з'являється дух, бо своїми природничими студіями Фавст вже давно увісся в його сферу. Лице духа розгніване, він характеризує себе як духа землі, природи, генія світа й історії. Істотою його є невсипущий рух, життя, активність. Наслідком діяння духа землі є безпереривне чергування народин і смерти, наче схвильоване море, також в ході історії проявляється його сила, бо історія залежить від явищ природи.

**So schaff' ich am sausenden Webstuhl der Zeit
Und wirke der Gottheit lebendiges Kleid.**

Фавст чується близьким до духа землі, але цей з погордою відтручує його і зникає, бо тільки саме життя навчить Фавста його розуміти. В розлуці провалюється Фавст на землю.

ФАВСТ І ВАГНЕР.

В хвилині, коли зникає дух землі, стукає до дверей і входить до кабінету Фавста його фамулюс (асистент) Вагнер. Нова постать в кожному чалі противенство до Фавста. Це є вдоволений із себе пересічний учений, добрий представник часів раціоналізму, що шукає невтомно знання, під час коли Фавст шукає не накопичення відомостей, а пізнання правди. Фавст не цінить красномовства так як Вагнер, не думає, щоб у старих пергаментних текло джерело життя, щоб ми могли зрозуміти думу давніх часів. Минулі часи вважає він за книжку з сімома печатками, він переконаний, що ніхто дійсно не зглибить серця й духа людства, а тих, що щось дійсно пізнали й виявили юрбі свої почування і інтуїтивне пізнання, від давна прибиваю на хрест і палено на кострі. На Вагнера вилизає Фавст в глумливім тоні з його „науки“ увесь свій гнів. Але Вагнер не обмежується і відходить. Правда, він не є умом творчим, як великі генії Ньютон, Дарвін, Кант, Гете, тільки пересічним ученим, добрим ремісником науки, але не є він зовсім такий обмежений, як думають деякі критики. Такі уми науки не творять, але причыняються до її розвою, докладаючи кожний свою цеголку. Ми мусимо цінити його щирю віру в науку, його пошану для свого великого професора, вдячність, просто покору. Він любить свою тихеньку кімнату, свої книжки й чорнило, старі рукописи, а під небеса не літає; він тішиться, якщо знайде якусь дату, відшукає якесь ім'я. В своїм подразненні Фавст глумиться з нього, але

не можна сказати, щоб усі його думки були зовсім неправдиві.

ФАВСТ ШУКАЄ СМЕРТИ.

По відході Вагнера Фавст знову попадає після хвиливого підйому в розпач, роздумуючи над своїм змарнованим життям. Якраз тому, що відчуває божеськість своєї душі, не може він ніяк вдоволитися долею пересічної людини, сірою буденщиною, бо таке життя не всилі заспокоїти туги його душі. Йому здавалося, що розкриються перед ним таємниці буття, вічні правди, а відтручений духом землі бачить, що його надії розбиваються об скінченість фізичного життя. Він зі сумом розглядається по своїй кімнаті-тюрмі і його зір паде на плящину з отруєю. Фавст рішається ковтком отруї увільнитися від кайданів тіла, які спиняють його вникнути до нутра природи. Він сподівається, що по смерті на тому світі очікує його вище, чистіше життя. Але навіть, коли б мав розпливитися у ніщо, він рішив умерти, бо бажає відважним вчинком переконати духа землі, що гідність мужчини не уступає перед божеською висотою. Фавст вливає отрую до чарки і прикладає її до уст. В тій хвилині з близької церкви почулись дзвони й хорова пісня: Христос воскрес! Пісня ця робить на нього величезне враження. Він нагадує собі молоді літа і спомини дитячого щастя кличуть його знову до життя: зі сльозами в очах відкладає чарку з отруєю.

ПЕРША СТРИЧА ФАВСТА З МЕФІСТОФЕЛЕМ.

На Великдень пробуджується у Фавста жажда життя з повною силою. Він покидає свій кабінет, йде між людей, йде разом з Вагнером на прохід за місто. З брам міста випливають гуртки прогультковців: ремісники, покоївки, студенти, паночки, міщани, жебраки, вояки. Всі вони шукають розваги. Фавст, з противенстві до Вагнера, спочуває їх радості й розуміє її та з захопленням любується подихом весни. Надходить вечір і Фавст та Вагнер збираються до відходу. У цій хвилині, у сумерку зближається до них Мефістофель в постаті пудля. Мефістофель вибрав свою хвилину добре. Фавст, що в ночі кликав духа землі, що в ньому зродилася на ново жажда життя, дозрів до того, щоб стати жертвою диявола. Фавст вертається до своєї кімнати, а з ним вбігає і пудель. Фавст успокоївся. Жажда пізнання і жажда життя уступили лагіднішим почуванням: любові до людей і до Бога. У таким настрою розгортає евангеліє Йоана і читає та перекладає перший розділ. Не робить цього як віруючий християнин, а як філософ, що бачить в евангелії об'явлення духа : для заспокоєння своєї метафізичної туги. Не диво, що пудель-диявол зачинає вити, перериваючи святочний настрій. Фавст хоче його прогнати, але пудель прибирає дивачні постаті. Учений бачить, що має до діла з чортом; підносить на нього хрест, а вкінці погрожує знаком св. Трійці. Мряка, що сповила пудля, опадає і з-за печі виходить Мефістофель, одягнений як мандрівний студент. На запит Фавста, хто він та-

кий, Мефістофель подає славно дефініцію самого себе. Він є частиною хаосу, темноти, що на початку всесенної була всім і зродила з себе світло. Мефісто ненавидить світло, залежне від тіл і має надію, що воно разом з тілами вкінці таки пропаде. Мефістофель є духом неґації, руїни, ненавидить творчі сили, є ворогом життя і до божевілля доводять його тисячі зародків, що кільчаться і сходять усюди на світі. Фавст хотів би задержати Мефістофеля, щоб обговорити справу евентуального пакту, але Мефісто відкладає справу на другий раз. Поява чорта в поемі, яка є маніфестацією пантеїстичного світогляду, не повинна викликувати сумнівів. Такі питання, чи чорт, мешканець пекла, є слугою духа землі і також таке, як погодити пантеїзм Фавста з появою чорта, раціоналістично годі розв'язати, але хто підходить до поезії з розумового становища, той її ніколи не зрозуміє.

ФАВСТ ПІДПИСУЄ УМОВУ З МЕФІСТОМ.

Вдруге являється Мефістофель у кімнаті Фавста вже не як мандрівний схоляст, а як світська людина, барон, в червонім, золотом облямованім одягу, в шовковім, коротенькім плащі, зі шпадою при боці, з наміром увести Фавста в життя. Та Фавст знову в понурому настрою і не сподівається, щоб життя принесло йому якенебудь вдоволення. Він проклинає всяку життєву радість. Мефісто з міною приятеля порівнює журу Фавсти до супа, що довбе ребра Прометея. Найпоганіше товариство краще самоти, бо воно вчить нас почувати себе людиною поміж людьми. В життя

хоче диявол увести Фавста як його товариш, а опісля як його слуга. Жажда життя знову пробуджується у Фавста і він схильний прийняти пропозицію. Та Мефісто хоче знати його умовини: відчуває, що має до діла з ворогом людського роду. Мефісто обіцяє дати Фавстові те, чого ще ніхто не бачив і служити йому на землі, якщо він згодиться відплатити йому на тому світі. Фавст годиться, він бажає змислової розкоші, а не журиться життям на другому світі, хоч його і не перечить. Він знає, що повного вдоволення не знає, бо неможливе заспокоїти обі жажди його душі, він бажає тільки хвиливої нестями. Коли ж Мефісто робить натяк на спокійне уживання життя в надії, що стягне Фавста в bagno, відказує Фавст, що ніколи не віддасться ледачим лінощам, самовдоволенні, не стане невільником розкоші, бо це була б його духовна смерть.

Werd' ich beruhigt je mich auf ein Faulbett legen,
So sei es gleich um mich getan!
Kannst du mich schmeichelnd je belügen,
Dass ich mir selbst gefallen mag.
Kannst du mich mit Genuss betrügen;
Das sei für mich der letzte Tag!
Die Wette biet' ich!

MEPHISTOPHELES: Toppl!

F A U S T: Und Schlag auf Schlag!
Werd' ich zum Augenblicke sagen:
Verweile doch! du bist so schön!
Dann magst du mich in Fesseln schlagen.
Dann will ich gern zugrunde gehn.
Wie ich beharze bin ich Knecht.

На заввагу Мефіста: „Роздумай добре, ми цих слів не забудемо“ — обіцяє Фавст додержати

умову, з усієї сили віддатися непогамованій при-
страсті, хоч знає, що знайде тільки хвилеве при-
голомшення. Він записується Мефістові не тільки
на папері своєю кров'ю, але цілою душею. Але
не тільки всі розкоші світа, також усі болі люд-
ства хоче пережити, своє я хоче поширити до я
цілого людства. Мефісто взиває його прямо ки-
нутись у вир життя й покинути свою тюрму, де
мучився досі.

МЕФІСТОФЕЛЬ І УЧЕНЬ.

Від довшого часу чути на коридорі кроки мо-
лодого студента, що прийшов просити вказівок
славного професора. Фавстові неможливо те-
пер його прийняти, він виходить, щоб переодяг-
нутися до подорожі і Мефістофель вдягає його
професорську тогу, щоб його заступити. Він сподіється також втягнути цього учня в багню і в тій
думці кличе його до кабінету Фавста. Уперше ба-
чимо Мефіста при роботі, де показується він від-
разу в своїй чортівській вдачі. Мефістофель —
це вища інтелігенція, бистрий розум демона, що
пізнає слабкі сторінки людської науки, яка його
так само мало вдоволяє, як титанічну жажду пі-
знання Фавста. З глуфом і цинізмом аналізує Ме-
фістофель перед скромним учнем і критикує без-
пощадно науку всіх чотирьох факультетів та під-
копує в учня підстави його морального еству-
вання, показуючи йому вихід з лабіринту науки
на зелену ниву життя, він вливає йому пекельну
отрую. Підіймається Мефісто у свій інтелекту-
альній бистроті на подиву гідну висоту. Він сип-
ле думками, як іскрами, але він є втіленням ідеї

зла, неґації: він скрайний матеріяліст, егоїзму і фривольности бсронить з блискучою діалектикою. Він не знає сентименталізму, не розуміє ентузіазму, він має холодний, певний суд, хоча як дух неґації, він наскрізь непродуктивний. Він бистроумно критикує науку логіки, метафізики, теології, прав. Переходячи до медицини Мефістофель показує вповні своє правдиве обличчя, свої чортячі пазури. Підкопавши в учня віру в медицину, він звертає його на цинічну гінекологію, що має спровадити його на дорогу розкоші, він відкидає сіру теорію, а вказує молоденькому студентові золоте дерево життя.

*Grau, teurer Freund, ist alle Theorie,
Und grün des Lebens goldner Saum.*

Відходячи, подає йому учень свій альбом і просить, щоб він вписався. Мефісто і тут закидає на нього вудку і вписує слова вужа з біблїї:

Eritis sicut Deus, scientes bonum et malum.

ВИНАРНЯ АУЕРБАХА В ЛЯЙПЦІГУ.

Входить Фавст, готовий до дороги, і Мефісто заявляє йому, що підуть оглянути перше малий, опісля великий світ. Чарівний плащ, огрітий повітрям, підіймається вгору і вони відлітають. У Ляйпцігу заходять до винарні Ауербаха. Вид студентів у кнайпі зміцнить Фавста в його нехїті до університетської діяльности, до звання учителя й дослідника. Гете дає нам незрівняний малюнок життя. Студентська молодь вибулася усяких вищих прямувань, а тло творить безсилля римського цісарства німецького народу. Ясно, що таке товариство не до вподоби Фавстові: Нахабний і

язикатий Фрош із I семестру, лінивий Брандер, лисий, череватий Зібль і філістерський Альтмаер проявляють мало дотепу, а багато самовдоволення. Студенти гупо-бундючно приймають нових гостей у винарні, але Мефісто вміє дотепно відбитися і співає їм пісню про блоху, як алюзію до студентів, що так само, як блоха, є паразитами в державі, а опісля вгощує їх вином, що вибухає полум'ям і оба з Фавстом на бочці виїздять із винарні.

ЧАРІВНИЙ НАПІЙ.

Мефістофель веде Фавста до кухні відьми, де дістає чарівний напій, що має його відмолодити й розбудити в ньому життєву й мужеську силу, що приспана дотеперішнім його життям. Іскру, що тліє в ньому, наче в попелі, чарівний напій має роздути в огонь. Цей чарівний напій не разить нас, бо Фавст має всього сорок літ. Не забуваймо, що славна в історії і літературі (Данте) любовна пара — Франческо да Рімїні й Паольо Маягеста, зовсім не така молоденька: Франческо мала 30 літ, а Паольо 40. Подібно Антоній і Клеопатра Шекспіра. Не всі любовні пари так молоденькі, як Ромео і Юлія. Не разить нас цей любовний напій, бо ми до того в поезії привикли (напр. Трістан і Ізольда). Врешті в театрі, за вказівками Гете, Фавст виступає як зовсім молодий.

ТРАГЕДІЯ ФРЕТХЕН.

1. Щасливі дні кохання.

Мефістофель підсуває тепер Фавстові молоденьке, невинне дівчатко з малого містечка. Читаємо з запертим віддихом. і не раз до глибини

зворушені історією їх кохання. На завсіди залишається нам в пам'яті вже перша зустріч на вулиці, де незнайомий робить помітне вражіння на стривожену його смілістю Гретхен і розбуджує в ній тугу за щастям кохання до смерти, що виливається у пісні про короля Туле. Мефісто хотів би змисловою пристрастю втягнути Фавста у вину й болото, але замість того будиться у нього правдива любов (в кімнаті Гретхен). Щоб уможливити сходини молодій парі, Мефісто познайомлює Фавста з сусідкою Гретхен, панею Мартою Швертляйн, якої муж десь за границею веде розгульне життя. Фавст, після короткого спротиву, годиться разом з Мефістом зізнати в суді, що пан Швертляйн умер в Падуї. Пані Швертляйн — тепер вже вкінці вдовиця — має надію приєднати Мефіста для себе й радо уможлиблює молодій парі сходини в своєму городі. Тут виводить поет дві пари, де поставлене найвище побіч найнижчого, найчистіша, сердечна прихильність побіч найнижчої форми „любови“. Гретхен розказує Фавстові про свої домашні обставини, про матір, брата жовніра, умершу сестричку. Опис такий повний природного настрою, що не має собі рівного в світовій літературі. Зближення наступає і приходить до взаємного признання в любові. Пані Швертляйн закидає вудку на Мефіста, але він незвичайно дотепно грається з нею, як кітка з мишкою і вона вкінці приходить до переконання, що старшого пана ніяк не напевне.

Фавст любить Гретхен, але бачить, що в його груди запалав дикий огонь, що його пристрасть доведе дівчину до згуби, утікає в ліс і там живе

на лоні природи. Але Мефісто не дає собі так легко вирвати жертви з кігтів: він віднаходить Фавста, розказує йому про тугу Гретхен за ним (пісня при коливороті) і йому вдається намовити Фавста вернутися. Душевна боротьба Фавста кінчається його програною. Трагедія почалася. Гретхен стоїть безсила супроти своєї пристрасної любові: коханому чоловікові вона вже нічого не відмовить. Щоб вночі не збудити матері, Фавст дає Гретхен насонний напій для неї. Гретхен вірить, що порошок матері не пошкодить.

2. Смерть матері й брата Гретхен.

По якомусь часі мати не будиться вже зі сну. Доля Гретхен зближається до нещасного кінця. Вона шукає самоти, свій страшний біль виливає перед образом Скорбної Богоматері. Але хоч мати умерла, зносини з Гайнріхом (так він називається у творі Гете) не перериваються. Тепер виступає брат Гретхен, вояк Валентин, в ролі месника сестриної чести. Він чекає вечором на спокусника своєї сестри біля її дому. Надходить Фавст з Мефістом. Фавст попав у настрої низької змислової пристрасти. Він не боронить Мефістові при звуках цитри співати під вікном Гретхен фривольну пісеньку, образливу для неї. (Ця сцена означає найнижчий ступінь його змислової пристрасти. В тому, між іншим, трагедія: проблематики життя, проблематика любові). Тут виступає Валентин та зі шпадою кидається на Мефіста. На його заклик Фавст пробиває Валентина. Вояк умирає з важкими докорами для сестри на устах. Ці докори совісти пригнітають Гретхен, темна ніч

у її душі. На Богослуженні в церкві, під час співу „*dies irae*“, що змальовує страшний суд, та при звуках органів вона вмиляє.

3. Ніч Вальпургії.

По вбивстві Валентина Фавст і Мефісто мусять чимскорше утікати з містечка. Щоб відвернути думки Фавста від нещасливої дівчини, веде його Мефістофель в ніч Вальпургії (30 квітня) на Брокен, де збираються чорти й відьми і серед дикої радості віддаються розпусті. Мефістофель має надю, що вдасться йому здавити у Фавста всякі благородні почування і стягнути в ординарні змислові розкоші. Опис природи під час мандрівки Мефістофеля і Фавста на гору Брокен належить до найкращих у світовій літературі. Але Фавст не встиг забути Гретхен, в шумі потоку чує її любовні жалі, голос щасливих днів. На горі, на просторій площі танцюють чорти з відьмами. Фавст і Мефістофель прилучуються до них. Фавст віддається змисловій приємності і танцюючи з молодою відьмою, співає фривольну пісню. Аж побачив постать на боці, що так нагадує йому добру Гретхен. Не може відірвати очей від неї. Мефістофель скоренько веде його далі, де на імпровізованій сцені виставляють „Сон ночі Вальпургії“ або „Золоте весілля Оберона й Титанії“. У цій гротесковій комедії звертає Гете вистря своєї сатири проти слабих сторінок своїх сучасників.

4. Гретхен у в'язниці.

Тоді, як Фавст дав себе втягнути в найнижчі змислові розкоші, трагедія Гретхен зближається

до кінця. Вона стала матір'ю дитини і запаморочена великим горем, утопила її. Довший час блукала в околиці, вкінці опинилася у в'язниці. Мефістофель затаював перед Фавстом її горе, але вкінці Фавст таки довідався про все. В найвищій обуренні жадає від Мефістофеля, щоби її рятував. Мефістофель і Фавст їдуть на чарівних конях до містечка, Мефістофель задурює якимсь напоєм сторожа і Фавст входить до в'язниці о півночі. В останній хвилині, бо вже рано, має Гретхен піти на смерть. Фавст вступає до в'язниці зі словами:

*Mich fasst ein langst entwohnter Schauer
Der Meuschheit ganzer Jammer fasst mich an.*

У в'язниці Гретхен співає, лежачи на соломі. Вона не є така божевільна, як напр. Офелія; у неї чергуються деякі хвилини з блудними. Тепер їй здається, що вона колише дитину і співає їй колисанку з казки про ял'вець. Як тільки почула, що відмикаються двері, втискається в кутик на соломі, думаючи, що це вже кат прийшов, щоб повести її на смерть. Жах перед смертю охоплює її, вона навколішках просить, щоб він змилосердився і дозволив їй жити ще до рана. Фавст кидається на землю до неї, щоб відімкнути її кайдани, але вона не пізнає його. Щойно, коли Фавст голосно називає її по імені, пізнає його голос, підскакує і кайдани спадають. На radoщах забуває і про своє горе нагадує тільки щасливі хвилини й м'сця, де вона стрічалася з Фавстом (вулиця, город). Фавст просить, щоб спішилась, бо буде запізно. Тепер вона приходить до свідости своєї вини, але не має ні одного слова до-

жору для милого. Утікати з ним не хоче: з в'язниці піде тільки на вічний спочинок. Вона просить Фавста зайнятися гробами матері, брата, просить, щоб її похоронили не надто далеко від них і разом з дитинкою на лівій груді. Фавст хоче взяти її на руки й винести з в'язниці, бо вже світає. Ці слова Фавста пригадують їй, що це останній день її життя: вона має віз'ю своєї смерті. В цій хвилині з'являється Мефістофель на порозі і сильним голосом взиває їх, щоб виходили, бо світає і його коні з жаху тремтять. Поява Мефістофеля робить на Гретхен жахливе вражіння. На його вид завсіди стискалося її серце, її проймав цей таємний жах перед ним, вона вважала його за шельму, на чолі йому написано, що він не міг би нікого любити. Тепер їй здається, що Мефістофель виступає з-під землі та хоче її забрати. Вона здалася на Божий суд, смертю хоче спокутувати провину, тому взиває янголів і небесні сили, щоб стали табором довкруги неї і зберегли її. Мефістофель кличе: Вона пропала! Та чути із гори: „Вона спасена!“ — До мене! — кличе Мефістофель і зникає з Фавстом. З нутра в'язниці лунає голос: Гайнріх! Гайнріх!

III. ДРУГА ЧАСТИНА.

ПЕРША ДІЯ.

1. Фавст оживає з омертвіння.

Фавст пережив важке горе. Багато часу буде потрібно, заки він зможе взяти участь в подіях світа, що його оточує. Нам може здаватися, що провина його така важка, що ніяке каяття її не змие, що вона зломить його раз на завсіди. Але Фавст належить до тих виїмкових натур, що перемагають і найжахливіші переживання, щоб наново зачати боротьбу з життям. Пасивне каяття не належить до фавстівських прикмет. В тому його сила й небезпека. Свою вину супроти Гретхен він не відпокутує, він її оправдає дальшим життям.

Ми могли б сподіватися, що поет зобразить нам, як поволі довершується внутрішня переміна в його душі, як він перемагає своє пригноблення і підіймається до нового життя. Але такі повільні переміни, що тривають кілька літ, не даються добре зобразити в драмі. Зробив це Гете в одній сцені, бо темпо драматичного твору на інший лад не дає змоги. Ясно, що читач, чи глядач в театрі не всилі пережити разом із Фавстом його душевного переродження та що ця загадка не є для нього вповні розв'язана. Серед

вільної природи, в самоті високих гір, в гірській долині відживає Фавст. Природа промовляє до нього в дрібних, принадних постатях русалок і мавок: вони приносять йому забуття, вливають йому нову життєву силу. Фавст не зломаний, його активність не заспала, але його прямування змінилося щодо змісту. Досі він відчував безмірну потребу до глибини змисловости, тепер його прямування ушлахстнилося. Свідомо відвертається він від чисто змислового життя, яке довело його до жахливих провінцій. Його потреба уживання світу удуховнилася. Свою давню поміркованість він зберіг, але зміст його прямувань інший. Він відвертається від блискучих променів сонця, а захоплюється водопадом, що дає їх барвистий відблиск.

Am farbigen Abglanz haben wir das Leben

2. На цісарському замку.

а) Карнавалова маскарада.

Фавст після кількатижневого омертвіння поволі став знову оживати, й тоді зблизився до нього Мефістофель та повів його на цісарський двір, в надії, що вдасться йому захопити Фавста цим блискучим життям, зробити його невільником бездушної розкоші. Мефістофель штукаю вдирається на місце попереднього цісарського блазня і дотепно-геніяльно вміє приподобатися цісареві. Особа цісаря нагадує в дечому Максиміліяна I, в дечому Рудольфа II, це взагалі часи февдальної влади. Цісар, людина слабкої волі й жадна забави, зовсім не має поваги, легкодушний і добродушний, не вміє зберегти достоїнства своєї

високого звання, думає тільки про м'ясниці й маскаради. Він навіть не передбачує, що чорні хмари надтягають над його державою. Про безвихідне положення держави довідуємось з картини, яку накреслиють перед цісарем його найвищі достойники. Мефістофель знаходить раду на недостачу грошей. Він обіцяє цісареві відістати скарби, що їх від римських ще часів закопували люди підчас воєнних хуртовин; належать вони на основі давніх прав до цісаря. Потішений цісар взиває всіх взяти участь в карнавалових маскарадах. В них відзеркалюється позірна велич держави, що розпадається. Одна за одною пересуваються перед нашими очима ті сили, що творять і порушують життя: 1) змислова радість, 2) жажда діла, 3) розкіш краси, 4) влада. Фавст виступає як королівська постать багатства Плютос, батько поезії і марнотравства. За ним сидить на возі засумована постать: Мефістофель, переодягнений у скупість. Цісар виступає як володар, божок Пан. Все видається неначе казка тисяча одної ночі. Неначе в казці зникає теж грошева біда. Цісар, як божок Пан, підписав едикт, на основі якого випускають паперові гроші, що їх покриття творять скарби, закопані в землі. Цісар розділює на всі боки свої паперові багатства. В усьому видно чортівські кігті: всі, молоді й старі, думають тільки про уживання життя.

Образ м'ясничних маскарад займає доволі багато місця, Фавст мейже зникає поза різними постатями. Справді поетичними стають ті алегоричні фігури тільки в театральній виставі, набирають там тепла і життя. Взагалі тільки інсценізація

вливає життя в цілу другу частину Фавста; вона більше театральна, хоч менше драматична, ніж перша частина.

б) Фавст викликає постаті Париса й Єлени.

Мефістофелеві не вдається захопити Фавста тим банальним дєрським життям; воно служить Фавстові тільки як нагода збудити в ньому тугу за ідеалом справжньої краси. На бажання цїсаря викликає Фавст в чародійний спосіб постать Париса й Єлени. Мусить це робити сам, бо Мефістофель не має сили над поганськими постатями. Влада чорта розтягається тільки на монотеїстичні релїгії, поганська мітологія чорта не знає. Фавст сам мусить піти в країну безчасових, безпросторних прафєноменів, в країну „матерів“, щоб викликати Єлену:

Göttinnen thronen hehr in Einsamkeit.
Um sie kein Ort, noch weniger eine Zeit;
Von ihnen sprechen ist Verlegenheit,
Die Mütter sind es!

Nicht Schlösser sind, nicht Riegel wegzuschieben
Von Einsamkeiten wirst umhergetrieben.
Hast du Begriff von Öd und Einsamkeit?

Серед грандіозних сцен, таємности, відбувається хід Фавста у підземелля; так прямує він до найвищої мети, яку людина може досягнути: до героїчного життєвого шляху. Хоробре, таємне упровадження святощів, це правдиве героїське діло. Мефістофель дає Фавстові ключ і він, тупнувши ногою, западається в країну матерів. В самій глибині бачить він розжарений триніжок, а при його світлі видно постаті (схеми) матерів.

Він доторкається ключем до триніжка, приносить його до лицарської залі цїсарської палати і являється на прощенїюм. Сцена вкривається імлю, Фавст дотикається триніжка ключем і Парис виступає на сцену, опїсля кладеться та засипляє. За ним з'являється Єлена. Чути рїзні завваги приявних про її красу й минуле. На Фавста робить вона велике вражїння.

*Die Wohlgestalt, die mich voreinst entzückte,
In Zauberspiegelung beglückte,
War nur ein Schaumbild solcher Schöne!
Du bist's, der ich die Regung aller Kraft,
Den Inbegriff der Leidenschaft,
Die Niegung, Lieb, Anbetung, Wahnsinn Zolle!*

Коли ж Єлена зближається до Париса й цїлує його, а він будиться і бере її на руки й хоче унести, схоплює Фавст Єлену й доторкається Париса ключем. Настуає експлозія, Фавст лежить непритомний на землі.

Це закінчення має символїчне значїння. Не в магїчний спосїб може Єлена стати дїйснїстю: красу треба пережити, шукати, пїзнати, здобути у її власнїй сферї.

ДРУГА ДІЯ.

Номункулус.

Пїсля експлозїї принїс Мефістофель Фавста, що ще приголомшений, до його давнього кабїнету. Фавст лежить на своєму давньому лїжку в глибокому снї. Мефістофель приглядається незмїнїній кїмнатї, здїймає з кїлка старий кожух Фавста і його збирає охота ще раз, як колись, забавитися в доцента. Він вбирається в кожух і потя-

гає за дзвінок. Входить Нікодемус, фамулюс професора Вагнера. Бо доктор Вагнер тепер перший в науковому світі і держить ключі до царства науки, як св. Петро до неба. Мефістофель заявляє охоту відвідати славного професора. Нікодемус зі страхом іде сповістити Вагнера про гостя, бо він вже довгі місяці працює у своїй лабораторії над дуже великим винаходом й нікого не допускає до себе. Тимчасом впадає з коритара нова особа, Бакалярєнс. Це ніхто інший, тільки той студент, що кілька літ тому шукав у Фавста поради. Починається розмова між ним і Мефістом, сцена, в якій Гете проявляє таке багатство дотепу, бистроумности і формального викінчення, що не можемо надивуватися мистецтву 80-літнього поета. Колишній студент пізнає в Мефісті славного професора, але відзивається до нього образливо; поведінка його щораз більше арогантна вкінці каже:

**Hat einer dreisig Jahr vorüber,
So ist er schon so gut wie tot.
Am besten wäre, euch zeitig totzuschlagen.**

Постать бакалярія не має зображати певну класу ідеалістичних філософів, але є персоніфікацією зарозумілости молоді.

По виході бакалярія вдруге залунав несамовитий голос дзвінка крізь старі кімнати. Вагнер чує, що прийшла година, яка увінчає його працю. Входить Мефістофель з звічливим привітом, а Вагнер просить його зберегти найбільшу тишину, бо робиться людина. Вагнер хоче скасувати природу і замість органічно штучною дорогою творити життя. Розум і хемічний експеримент

заступає життя, динамічний світогляд уступає механічному. Із захопленням приглядається Вагнер реторті, бо з ній повстав маленький чоловічок, „Homunculus”. Ще від часу ренесансу мріяли хеміки про те, щоб органічне життя створити штучною дорогою. Повстання гомункулюса приспішує в творі Гете Мефістофель і є демонічний зв'язок між ними.

Гомункулюс зараз же, після народження, бажає активності, діла, і звертається до Мефістофеля з проханням скоротити йому дорогу. Мефісто вказує на Фавста, що лежить на ліжку в своїй давній кімнаті, як видно крізь відчинені двері. Гомункулюс літає у своїй реторті над Фавстом і пояснює його сон. Він згадує думки Фавста, що обертаються довкола Єлени, її народження. Сон повний прегарної поезії (Леда і лебідь). Гомункулюс, який є втіленням чистої духовости, знає, що сьогодні, 6 червня, є клясична ніч Вальпургії, а разом із тим роковини битви цезаріянців і республіканців під Фарзальос над рікою Апідамос. Для Люкана був Фарзальос гробом римської волі. Мефістофель о щирости гасел про волю:

*Sie streiten sich, so heisst's um Freiheitsrechte;
Genau besehn, sind's Knechte gegen Knechte*

Гомункулюс тужить, так як Фавст, за Грецією і надіється дістати там втілення, значить повне життя. У нього є тенденція до Краси й до продуктивної активності. Він вміє заманити Мефіста до клясичної ночі Вальпургії надією, що стріне там славні тессельські відьми. Бо Мефісто не має зрозуміння для грецької краси і для геро-

ічного грецького світа, він застряг у середньовіччї. І Вагнер хотів би взяти участь в подорожї до Греції, але мусить залишитися дома: мусить вглиблюватися в старі пергаменти й робити хемічні досвіди.

КЛЯСИЧНА НІЧ ВАЛЬПУРГІІ.

1. В роковини бою під Фарзальос.

В роковини бою під Фарзальос повстають ду- хи поляглих і борються з собою так, як духи поляглих в бою з Гунами на Каталонських полях над Марною. Сцена зачинається прологом грандіозної, демонічної постаті кровожадної фурії, тессалійської чарівниці Еріхто, що її питає Помпей на передодні бою про його вислід. Ватри сторо- жів жевріють, з землі парує відблиск пролитої крові; зваблені ним збираються постаті антич- них мітологічних переказів. Місяць сходить ясно, шатра зникають, вогні горять синьо. В пові- трі показується Гомункулус і Мефісто, що не- суть зі собою сплячого Фавста. За радою Меф- стофеля вони всі три розділюються, кожний іде своєю дорогою шукати своєї мети.

Клясична ніч Вальпургії відбувається над рі- кою Пенейос в Тессалії, що вливається до Егей- ського моря в долині Темпе між горами Осса й Пеліон, на полудне від Олімпу. Розкриває вона таємні закони природи: в плястичних постатях зображає ідею повстання і розвою організмів. Думка ця домінує над цілою фантазмагорією. За- чинається від найнижчих демонів з Мефістом, пі- діймається з Фавстом в країну героїв, доходить з Гомункулусом до півбогів. Грецькі боги в ночі Вальпургії не виступають.

2. Мефісто серед античного світа — Форкіядя.

Зачинаємо мандрівку над горішнім Пенеєм з Мефістом, що в цинічний і сатиричний спосіб критикує противний йому античний світ, хоч змушує себе до ввічливости. Долина й скелі роються від грифів, аримастів, кольосальних мурашок, пігмеїв, дактилів, журавлів. Над головою Мефістофеля як буря літають стимфаліди, показується голова лернейського вужа. Притумлюється Мефістофель до львиної шкіри сфінкса; сфінкси самі непорушні, спокійні, як сидять вже тисячі літ, хоч Сеймос, півбог землетрусів, підіймає свою голову зі страшною силою понад пропасть, потрясає берегами ріки і взиває мешканців до нового життя. Перелякані сирени, що співають пена на честь моря, утікають над долишній Пеней (Гете сам давав перевагу нептуністам над вульканістами). Мефістофель сирен не розуміє, як взагалі чується чужий серед полудневих постатей і тужить за Брокеном і північними відьмами. Нараз з'являються веселі, танечниці лямії і втягають в своє коло старого гришника. До зверх молодих і принадних, а в дійсності наскрізь трухлявих лямій прилучується стара відьма Емпуза, розпусна, кровожадна примара на козячих ногах. Ідучи далі Мефістофель стрічає в печері три Форкіяди, безмежно погані. Всі три мають тільки одне око й один зуб. Мефістофель ними захоплений і просить їх дозволити йому прийняти постать одної з них. Вони радять йому прижмурияти одно око, виставити один кливак і він справді з профілю стається подібний до них.

3. Хірон розказує Фавстові про Єлену, Манто вводить його в підземелля.

В противенстві до Мефіста, що шукає тільки заспокоєння ползвих хотінь, захоплює Фавста саме оглядання античного казочного світу. На березі тих вод, де Єлена повстала, Фавст відчуває її привабливість. Його дух настроєний прийняти героїчне. Коли ж на сніжно білім коні під'їздить Кентавр Хірон, виховник цілого покоління героїв (Дюскурів, Аргонавтів, Геракла) і лікар Фавст кличе до нього і він спиняється. Значається між ними діалог, повний глибоких думок, неописаної краси, форми й поезії. Розмова має за головний предмет Єлену, але спершу Хірон вичерпує увесь круг переказів, що оточують її особу. Ентузіязм Фавста викликає оповідання про те, як її десятилітню пірвав Тезей, як її браття, Кастор і Поллюкс, її визволили. Коли вони спинилися на болотах в Елевзіс, Хірон перевіз її на своїм хребті. З розкішшю показує він, як вона зіскочила, його погладила й дякувала.

Ентузіязм Фавста видається Хіронові серед духів хворобливий і він везе його до сибілли Манто, що має принести Фавстові uzдоровлення. Фавст з захопленням думає про те, як він своєю непоборимою тугою визволить Єлену з підземелля, як колись Ахіль визволив її, щоб жити з нею на острові Левке. Він не бажає uzдоровлення. І Манто не годиться з думкою Хірона і з її уст виходять слова:

Den lieb' ich der Unmögliches begehrt

Tritt ein, Verwegner, sollst dich freuen!
Der dunkle Gang fährt zu Persephoneien.

Вони вступають в темне підземелля Олімпу.

4. Гомункулюс і Галятея.

Окремо від Меф'стофеля і Фавста літає понад Енеєм Гомункулюс у своїй скляній реторті. Він хотів би до своєї духової істоти додати ще тілесну, хотів би повстати в повнім значінні слова. Він стрічає двох філософів, Анаксагора й Талеса, і від них має надію довідатися, куди йому звернутися, де є джерело життя. Анаксагорас представник вулканізму, Талес — нептунізму. Якась магічна сила тягне його до Талеса, що, на його думку, початком усього життя море. Талес спрямовує його до божка моря Протея. Цей радить йому кинутися в море. Аж ось сирени звіщають похід Галятеї, королеви моря, заступниці Афродити, на свято моря Нереїди і трітони несуть у великій мушлі статуйки таємних божків Кабірів із Самотраке. Ідуть Тельхіни, казкові мистці й ковалі, прамешканці Кипру, Псілли і Марзи, Ідуть на дельфінах ніжні дочки Нерея Дориди. Зближається Галятея на мушлевім возі. Прийшла й для Гомункулюса урочиста хвилина, що осягне бажану мету. Скляна його заслона розбивається об мушлю Галятеї і розливається в морських хвилях: Гомункулюс умирає опненою смертю (паляхкотить проміння з його скляної реторти), щоби повстати і в смерті знайти перехід до вашого життя.

Є ще інше пояснення кінця Гомункулюса, що може більше промовляє до переконання, а саме

Гомункулюс, як втілює ученість, це наскрізь духовна постать, з високо розвиненим і, як висловлюється Гете, з тенденцією до краси й активності. Він, чистий дух, має ту ученість, яка потрібна, щоб відкрити наново забутий античний світ. Він є і провідником Фавста по Греції, в класичну країну краси, так як філологічна ученість західно-європейських народів дійсно відкрила модерному світові красу античної Греції. Та він знаходить там трагічно гарний кінець. Розбивається об мушлю Галятеї, богині краси, бо вже сповнив своє завдання. Тільки подуманий твір, абсолютна думка, без кости й крові, розбивається об силу Ереса, що є творцем життя. Гете сам у цій справі не висловив своєї ясної думки.

ТРЕТЯ ДІЯ.

1. Єлена в Спарті.

Під проводом сибілли Манто сходить Фавст у стіп Олімпу до підземелля : за цей його сміливий, геройський вчинок Персефона дає дозвіл Єлені вернутися на землю й вона з'являється перед своєю давньою палатою у Спарті. Є вона символом досконалої постаті, княгиня у своєму найвищому блиску. У зв'язку з тим Фавст із давньої жажди пізнання і змислової розкоші підіймається високо понад свої дотеперішні бажання і стає поклонником найвищої краси.

Єлена з'являється з гуртком своїх троянських служниць перед королівською палатою у Спарті. Вона щойно приїхала до Греції з Менелеєм по здобутті Трої. Думки її повні журби, вона має

погані почуття. Її чоловік підчас подорожі ні словом не відізався до неї, коли ж причалили до берега, сам залишився над морем для перегляду війська, а їй велів їхати наперед, уздовж Еврота до Лякедемону з приказом зробити приготування до жертви. Але що він зробив це в таємничих словах і не сказав їй, що за звірина призначена на жертву, їй приходять сумніви, чи вона жертвується досуду як жінка й королева, чи як жертва за важкий біль короля і довголітнє нещастя греків. Але дочка Зевса урясає з себе біль та вступає у дім, що за ним довго тужила, з повною королівською гідністю.

Та небаром вертається з шляхетним гнівом на чолі, бо бачила внутрі палати жах у живій постаті. При опустілій ватрі куняла заслонена, худа постать, коли ж королева підійшла до неї, думаючи, що це давня ключниця, висока постать з криваво мутним поглядом заступила їй дорогу. Вслід за королевою з'являється та потвора сама на порозі палати, Форкіяда-Мефісто, ворог людського роду і наповняє жахом хор троянок. Від Мефіста чує Елена жажливу вістку, що це вона призначена на жертву та має змерти від топора і що єдиним рятунком було б шукати захисту перед гнівом Менелая на укріпленім замку германського князя, що в часі неприязности Менелая поселився на північ від Спарти разом із своїм хоробрим військом, що походить з мрячної країни Кімерійців. (По зайняттю Пелопонесу хрестоносцями 1204 р. було тут фєвдальне князівство нормандських лицарів Ахая, яке розпалося 1346 р. на дрібні

князівства, що підпали згодом під владу турків та Венеції).

2. На замку Фавста.

Елена не має часу довго надумуватися, бо чути вже сурми: Менеляй зближається зі своїм військом. Елена рішається послухати ради Мефістофеля. Імла підіймається з ріки Еврота, заслонює сцену і нараз показується Елена зі своїми троянками в готицьким замку Фавста. Бо це ніхто інший, тільки Фавст, цей германський володар.

Фавст, у лицарській двірській одежі, підходить до Елени і, як це було звичаєм в середньовіччю, піддає себе під владу й волю своєї королеви серця. Веде він із собою зв'язаного сторожа Ліпкея, що одарений незвичайно бистрим зором, мав зверху вежі слідкувати, чи хто не зближається до замку, але не помітив Елени й не дав знати Фавстові, тому заслужив собі на кару смерті, бо Фавст не мав змоги вийти на стрічу високому гостеві. Ліпкей, один з колишніх Аргонавтів, навколішках вияснює Елені причину своєї провини. Очі його звернені були ранком на схід і він очікував сходу сонця, як несподівано зійшло воно з полудня. Осліпило його світло надземської появи, так, що він забув обов'язки сторожа. Елена дарує йому життя, бо бачить в ньому тільки нову жертву своєї краси. Елена й Фавст займають місце на престолі, на високих сходах замку. На даний знак Фавста задзвеніли сурми-труби військової оркестри, величезне військо перемашерує перед ним і Еленою:

In Stahl gehült, vom Strahl umwittert,
Die Schar, die Reich um Reich zerbrach-
Sie treten auf, die Erde schütteret.
Sie schreiten fort, es donnert nach.

Начальники військових відділів збираються коло Фавста й він розділює між них Пелопонес, іменуючи їх князями поодиноких провінцій. Вони стають васалами Єлени. Її столицею буде, як за давніх часів, Спарта. Під охороною князів Єлена чується безпечною від нападу війська Менелая.

3. Фавст і Єлена в Аркадії. — Євфоріон.

В елізейській долині Аркадії живе Фавст з Єленою в ідеальнім подружжі неначе в казці. Форкіяда (Мефістофель) з воркітливої, злісної ключниці зробилася лагідною повірницею закоханої пари. Пекольний демон утратив свій погляд тигра, став лагідніший, шляхетніший. На нього також паде проміння клясичної культури. Сполука з Єленою має героїчний, божеський характер, пакт Фавста з Мефістофелем тратить супроти неї свою силу.

Від Фавста й Єлени приходить на світ хлопчик Євфоріон. Він зараз таки стрибає між батьками, а діткнувшись землі, підіймається в повітря, аж до скель, плигає з грані на грань. Враз пропадає в скельній щільні, на великий переляк матері, але негайно являється знову в квітистім одязі, як малий Фебос, з лірою в руках, вганяючи за легкодушними, свавільними дівчатками. Дві головні риси відзначають істоту Євфоріона, ду-

хова й змислова, обі надмірно розвинені. Він гине якраз через всю непомірність. Йому не подобається мирне життя і він каже до дівчат, що заохочують його залишитися серед них в ідилічній, мирній околиці

Träumt ihr den Friedenstag?
Träume, wer träumen mag.
Krieg! ist das Losungswort
Sieg! und so klingt es fort.

З високого шпиля серед грецького півострова він наче б бачив грецьких борців за волю, що їх зродила ця земля: захоплюється їх героїзмом. В душі він прилучується до славних грецьких героїв.

Und hört ihr donnern auf dem Meere?
Dort widerdonnern Tal um Tal,
In Staub und Wellen, Heer dem Heere,
In Drang und Drang, zu Schmerz und Qual.
Und der Tod
Ist Gebot,
Das versteht sich nun einmal.

Жадоба волі непереможно його опановує, а йому здається, що на крилах полетить між грецьких борців, він кидається в повітря, одяг уносить його якийсь час, опісля він спадає, як другий Ікар, у стіп батьків. З підземелля кличе до матері, щоб не залишила його самого в темному царстві.

Евфоріон, зроджений з германської сили і грецької краси, постать алегорична: це персоніфікація поезії. Але не вважаючи на те, він пригадує нам, як це сам Гете виразно признав, лорда Байрона. Байрона вжив Гете як репрезентанта

найновішого поетичного часу, бо вважав його найбільшим талантом століття, а його Дон Джуена „безмежно геніяльним твором“. „Байрон“ — сказав Гете до Еккермана 5. липня 1827 р. — „ані античний, ані романтичний, він такий, як і теперішній час, до якого й надавався своєю невдоволеною вдачою і своїми войовничими тенденціями, що через них згинув у Міссолунгі“.

4. Елена вертається до підземелля.

Заклик Євфоріона з підземелля потягає за собою Елену. Вона обіймає Фавста, тілесно зникає, одяг і серпанок залишаються йому в руках. Одіння те розходиться в хмари, оточує Фавста, підіймає його вгору й перепливає з ним у даль.

Фавст мусів розстатися з Еленою, хоч усіма силами змагав посісти її божеську красу. Він шукає щастя у вирі життя. Він не міг знайти тривкого щастя в посіданні Елени, цілковитого вдоволення, бо знайти собі тривке вдоволення, це значить знайти собі застій, смерть. Зі щастя краси він кидається у вир життя, а застій є запереченням життя, навіть застій у посіданні виїмкової краси. Зв'язок з античною красою приносить Фавстові найвище ублагороднення, скріплює його духа, в противенстві до Фавста старого переказу, де зв'язок його з Еленою має наскрізь змисловий характер і приносить йому загибель.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.

ФАВСТ ЗНОВУ В НІМЕЧЧИНІ.

1. Візія Гретхен.

На хмарі з одіння Елени перелітає Фавст із Греції на північ і спиняється на високих горах.

Серед глибокої самоти роздумує він над минулим. Чоло і груди Фавста опливає легенька, ясна смуга імлі й пливе на північний схід, прибираючи постать Гретхен.

**Des tiefsten Herzens früheste Schätze quellen auf
Aurens Liebe leichten Schwung bezeichnet's mir,
Wie Seelenschönheit steigt sich die holde Form.
Löst sich nicht auf, erhebt sich in den Äther hin
Und zieht das Beste meines Innern mit sich fort.**

Аврора є символом вічно молодого й світлого ранку людського життя. Злука із старинним світом прояснила Фавста, ублагороднила образ його молодечого кохання. Змислові огні, пристрасти затихли; причинилося до того прямування Фавста до чистої форми. Глибина любови Гретхен і досконала краса Єлени лучаться з собою. Досконала, зверхня краса без краси й душі робить вражіння чогось бездушного. Молодечі, невинні почування, душевна краса Гретхен вирве Фавста з кігтів Мефіста.

2. Ідея боротьби з морем.

Але покищо Мефістофель не спускає Фавста з очей. Після повороту Фавста до Німеччини ми знову в світі північнім, у світі німецької казки. Мефістофель знову чується у себе вдома, він знову спокушує Фавста і питає його, чи підчас лету над царствами світа і їх величністю не будилася в ньому жажда панування й малює Фавстові образ грандіозної розкоші самовласного короля. Але Фавст бажає не розкоші, не бажає і слави, лише великих, подиву гідних діл.

**Herrschaft gewinn' ich, Eigentum
Die Tat ist alles, nichts der Ruhm.**

Фавст залишився вірний своїй вдачі: перед літами кликав він духа землі, який явився як геній світа й діла, тепер Фавст бажає діла, боротьби з природою. У своїм леті понад землю він приглянувся припливові й відпливові моря, безцільній боротьбі дикої сили води і тоді склав собі плян спинити морські хвилі, вирвати з-під них морські береги. В такій боротьбі він бачить найвищу розкіш.

3. За допомогу у війні дістає Фавст від цісаря морське побережжя.

Мефістофель сбідяє Фавстові поміч, якщо використають домашню війну, що розгорілася проти цісаря. Цей, користаючи з фальшивих багатств, що їх одержав від Мефістофеля, легкодушною господаркою довів до повстанчого зриву. Він думав, що можна водночас і бути володарем і віддаватися розкоші, а одне з другим не йде в парі.

... Wer befehlen soll
Muss im Befehlen Seligkeit empfinden.
Geniessen macht gemein.

Уживання розкоші життя упідлює людину. Фавстові жаль молодого цісаря і він годиться допомогти йому. На приказ Мефістофеля з'являються на допомогу цісареві три біблійні великани: Зарубайко, рабівник і душило, що з жадобою добичі й крові кидаються на ворога. Мефістофель обіймає головне командування, а за ним слідує ціла армія духів, що виринають із стрімких скель, пропастей. Кличе Мефістофель на допомогу теж духів вод: несподівано ринуть по-

токи й струмки води з гір і заливають ворожі війська. Після перемоги цісар з вдячності робить Фавста паном морського побережжя.

П'ЯТА ДІЯ.

1. Фавст у боротьбі з морем.

Від довгого часу є Фавст володарем морського побережжя. У боротьбі з морем доконав він велетенського культурного діла. Довідуємося про це з розмови старенької пари людей, тихенького, німичного Філемона і жвавої, розмовної бабусі Бавкиди, що мешкають в хатині на горбку біля каплички, з їхнім гостем, що йому колись врятували життя підчас морської бурі. Філемон показує здивованому гостеві велетенські зміни, що зайшли на морському березі, який чужинець перемінив у райську долину. Бабуся не довіряє Фавстові, вважає його за безбожника, переконана, що того чуда довершив він несамовитою дорогою, при допомозі надприродних сил. Вони обіє знають, як протягом ночі докінчувалася робота, зачата вдень, скільки жертв стояло виведення каналу, збудування насипів і гатей.

2. Трагедія володаря.

Що розказують Філемон і Бавкида, те бачимо на власні очі. Жваве життя розвивається на каналі. З чужини надпливають кораблі, навантажені усяким заграничним добром. З двома кораблями виїхав Мефістофель, з двадцятьма вертатається. Він займається морським розбоєм і о-

правдує його на свій спосіб. Брехун і софіст, приклонник насильства, не знає різниці між війською, торгівлею і морським розбоем. Перемога культури відбувається зрештою взагалі не без насильства, руїни й вини, не без Каїнового тавра, її дорога йде поперек людське щастя і життя безпощадно. Багатства гідні короля не вдовольняють Фавста. Голос дзвіночка, що долітає з каплиці (це побожний Філемон взиває до вечірньої молитви) потрапляє в найболючіше місце Фавста, в його свідомість володаря. Хатка Філемона й Бавкиди і трухлява церковця обмежують його безмежне царство, є йому сіллю в оці. Наче демон огортає його жадова посісти хатину. В глибині душі будяться людські почування, але все таки дає Мефістофель приказ вивласнити стареньку пару, хоч і велить дати їм деінде гарну посіість. З охотою підіймається Мефістофель виконати поручення, бо це очевидне безправство. Три його великани виважують вночі двері хатини, старенькі вмирають зі страху, а їх гість гине від меча. Від розсипаного вугілля запалюється хатина й церковця. Вітрець доносить дим аж до Фавста, що стоїть на балконі свого палацу: він переживає всю трагедію володаря.

3. Смерть Фавста.

З диму й чаду спаленої хатини, місця злочину, підіймаються чотири сиві жіночі постаті: недостаток, вина, злидні, жура. Але тут живе багач і три перші не можуть увійти до середини палацу, тільки жура втискається крізь дірку від ключа; три перші віддаляються, але здалека бачать, як збли-

жається їхній брат — смерть. Якщо Фавст дасться перемогти журі, то він пропав. Якщо він устане в життєвій боротьбі, він дозрів до пекла, бо він невільник. Але він журі не піддається, він за сильний духом. Вона, щоправда, відбирає йому зір своїм подихом, але не ломить його духа: столітній старець видає своїм слугам приказ до дальшої праці, Фавст — це королівська постать.

Die Nacht scheint tiefer tief hereinzudringen,
Allein im Innern leuchtet helles Licht;
Was ich gedacht, ich eil' es zu vollbringen.
Das Herren Wort, es gibt allein Gewicht.
Vom Lager auf, ihr Knechte, Mann für Mann!
Lasst glücklich schauen, was ich kühn ersaun,
Ergreift das Werkzeug, Schaufel rührt und Spaten!
Das Abgesteckte muss sogleich geraten.
Auf strenges Ordnen, raschen Fleiss
Erfolgt der allerschönste Preis:
Dass sich das grösste Werk vollende.
Genügt ein Geist für tausend Hände.

В хвилині, коли ця буйна індивідуальність, повна надлюдської сили, видає своїм слугам цей приказ, з'являється на великій подвір'ї перед палацом під проводом Мефістофеля гурток примарів, лемурів. Це кістяки, що за своє лукаве життя засуджені безупинно блукатися, як трабанти діавола. З загостреними колами й ланцюгами починають на приказ Мефістофеля копати. Вони копають гріб. Роботу свою виконують з насмішливими жєстами, з грабарською піснею з Гамлета на устах. Фавст — темний, столітній дід, на помацки шукає собі дороги. Дзенькіт рєскалів і лопат збільшує його почуття володаря, його тріюмф над землею і морем. Він думає, що це копають відпливовий рів із багна, що тягнеться

здвож узгiр'я i затроюе околицю i велить збiльшити число робiтників. Велетенською працею вiн хотiв би створити щастя мiлiонiв, на мiсцi багна хотiв би створити райську краiну, де осiла б вiльна, смiлива люднiсть, що в невсипущiй, енергiйнiй боротьбi з морем знаходила б щастя. Вiн вiдчуває вiчнiсть, неминучiсть творчоi, енергiйнi працi живо й широ й вiрить, що вона запевнить йому безсмертнiсть. (Гете сам вiрив у безсмертнiсть духа, „ентелехiї“, як це мiж iншим заявив Цельтеровi 19 березня 1827 р.). Свiдомий того, вiн каже:

Das ist der Weisheit letzter Schluss:
Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben,
Der täglich sie erobern muss.
Und so verbringt, umrungen von Gefahr
Hier Kindheit, Mann und Greis sein tüchtig Jahr.
Solch ein Gewimmel möcht ich sehen
Auf freiem Grund mit freiem Volke stehn.
Zum Augenblicke dürft' ich sagen:
Verweile doch, du bist so schön!
Es kann die Spur von meinen Tagen
Nicht in Aonen untergehen.
Im Vorgefühl von solchem hohen Glück
GenieSS' ich jetzt den höchsten Augenblick.

У цiй хвилини вiн хитається, лемури схоплюють його i кладуть на землю.

4. Хто виграв заклад?

Смерть Фавста не є наслідком фатальних слiв кровної умови з Мефістом з перед лiт „Verweile doch! du bist so schön!“, але природним закінченням його життя. Остання хвилина життя Фавста є його найвищою: вiн так захоплений надiєю на творче життя вiльних мiлiонiв на новоздобу-

тій землі, яке йому принесе безсмертність, що в тім захопленні умирає. Мефістофель втратив душу, що ніколи до нього не належала. Що чорт програє заклад, виразно заявив Гете в розмові з Еккерманом 6 травня 1827 р., а ще в році 1820 писав до ціненого ним естетика К. Е. Шубарта, що Мефістофель може заклад тільки до половини виграти. Ми додамо: тільки з формального боку, і лише формалістична, дуже поверховна інтерпретація, що чіпляється слів, може думати, що Фавст, вимовляючи слова закладу, програє його з Мефістофелем. В дійсності він ніколи не був невільником розкоші, не складав рук у самовдоволенні, не був приятелем інертного спокою, не був слугою Мефістофеля. Правда, він висловлює вдоволення, розкіш, але вона має соціально політичний підклад. Фавст змінився до непізнання: колишній егоїст, бачить щастя в праці для мільйонів, в щасті вільного народу на вільній землі. Це не той самий Фавст, що колись підписав своєю кров'ю умову з чортом! Про таку зміну не думав тоді ні Фавст, ні Мефістофель і тому вповні не виграє ні один, ні другий, а виграє Господь, бо він на самому початку передбачив вислід закладу і забирає Фавста до себе. Додати треба, що тривкого вдоволення навіть в праці для добра мільйонів Фавст не знайшов би. Тривкого вдоволення не дає нам ні одна форма життя, життя є й залишається проблемою. Тривке вдоволення у Фавста неможливе, це утопія, ілюзія. Розуміє це найліпше Мефістофель й каже, дивлячись на мертво тіло Фавста:

Ihn sättigt keine Lust, ihm gnügt kein Glück

Хоч Фавст захоплюється ідеєю праці для загалу, але в дійсності він цілковито самотній, одинока людина із своїм почуттям влади. В годині смерти не має нікого коло себе, крім Мефіста. Тому твір свій назвав Гете трагедією. Ритм життя Фавста є трагічний

5. Янголи підіймають душу Фавста до неба.

Гротескові лемури готують для Фавста останню хатину, глузуючи з самих себе і свого гостя. Дає нам поет напів сатиричний, напів глибоко поважний настроєвий акорд для сцени, що відбудеться над гробом Фавста. Мефістофель з папером у руці, з підписом Фавста, грає дуже меланхолійну ролю. Останній раз він викликає пекольні духи до боротьби за Фавстову душу, як це колись виставлялось у середньовікових драмах-містеріях і в діточій вертепній драмі, але скоро попадає в розпач, бо з права ясніє небесне світло. Небесні сили наповнюють повітря тріумфальною піснею, янголи атакують чортів, сиплючи пахучі рожі, звіщаючи вічну весну, а мертвим воскресення та рай. Чортяки падають безпомічно у пропасть. Янголи забирають душу Фавста й підіймаються понад землю. Вони летять понад ярами і скелями, де розміщені келії св. анахоретів, св. Антонія (*pater extaticus*), св. Бернарда (*pater profundus*), св. Франціска з Ассізі (*pater seraficus*) і Якова Саннацаро (*Doctor Marianus*) і уносять із собою безсмертну частину, „ентелехію“, Фавста до неба з піснею на устах.

Gerettet ist das edle Glied
Der Geisterwelt vom Bösen:
„Wer immer strebend sich bemüht,

Den können wir erlösen".
Und hat an ihm die Liebe gar
Von oben teilgenommen
Begegnet ihm die selige Schar
Mit herzlichem Willkommen

„У цих віршах“ сказав Гете 6. червня 1831 р. до Еккермана, „мститься ключ до рятунку Фавста. У самого Фавста щораз то вища й чистіша діяльність, аж до кінця, а з гори вічна любов, що приходить йому з допомогою. Це стоїть в гармонії з нашим релігійним уявленням, що ми спасаємося не тільки власною силою, але Божою ласкою, що долучується до неї“.

Янголи, підіймаючи щораз то вище, аж у сферу, де бачать Богоматір, оточену зірками. Побіч неї три грішниці: Марія Магдалина, Марія Єгипетська і Фотія. Гретхен (una poenitentium) притулюється до стіп Богоматері. Зближається Фавст серед янголів і блаженних хлопчиків. Гретхен просить Богоматері, щоб дозволила ввести духа Фавста в надземське сяйво.

MATER GLORIOSA

Komm! habe Dich zu höhern Sphären!
Wenn er dich ahnet, folgt er nach.

CHORUS MYSTICUS

Alles Vergängliche
Ist nur ein Gleichnis;
Das Unzulängliche
Hier wird's Ereignis;
Das Unbeschreibliche,
Hier ist's getan;
Das ewig Weibliche
Zieht uns hinan.

Finis.

Глибина чуття Гретхен підіймає Фавста до не-

ба. Що молодечий ідеалізм підносить людину у вищу сферу, це зовсім природне.

Багата картина життя з Фавстом у центрі, що її дав нам Гете в своєму творі, є як усе минуше, тільки притчею, символом божеського, вічного. Божеського, що одно правдиве, ми ніколи не всілі пізнати безпосередньо, ми бачимо його тільки у відблиску, прикладі, символі. Це відноситься до всіх феноменів життя, каже Гете 1825 р., іншим разом він пригадує науку Канта, що увесь змісловий світ є тільки образом.

6. Думки про кінець трагедії.

Закінчення „Фавста“ стринулося в німецькій критиці з осудом навіть визначних учених. Найсильніше висловив свої думки Фр. Т. Фішер у своїй пародії на другу частину Гетового „Фавста“, в епілозі. Визначний критик Гундольф пише: кінець, що в ньому рішає любов, є дуже не Гетівський і не фавстівський. За католицьке уважають закінчення „Фавста“ учені єзуїти, А. Бавмгартен і А. Штокманн. Гете сам висловився у цій справі кілька разів дуже ясно. Зі слів його виходить, що ті католицькі фігури, які виступають в кінцевій частині трагедії, це тільки символ, засіб до мистецького зображення, а ужив їх поет тому, що вони тривкі й пластичні. Не могла трагедія кінчитися таким епілогом, як пролог у небі, бо таке закінчення було б — як Гете висловився у розмові з Фр. Ферстером — моралізаторсько-раціоналістичне, значить не поетичне, а на старість люди стають містиками, як додав поет. Ясно, що містика ця не могла бути контемплативна, бо Фавст є втіленням *vita activa*.

IV. ЗАКІНЧЕННЯ.

Найважливіша література.

Вже перші сцени „Фавста“ викликали серед знайомих поета небувале захоплення, подивляв їх навіть такий строгий критик, як Клопшток. Коли ж поет привіз першу концепцію першої частини свого твору до Баймару (Прафавст), зробив він і там сильне враження. Глибоко зворушені були ваймарські княгині. В лянд, Гердер, Карло Август. Але перша частина, що вийшла друком як „Фрагмент“ 1790 р., не стрінулася серед німецького загалу з заслуженим признанням. Раціоналістичні журнали називали твір уривком без змісту й жалували, що не появився друком Лессінгів „Фавст“. Грегхен названо дурноватою, буденною гускою. Навіть приятель Шіллера, Готфрід Кернер, товкий зрештою критик, висловив жаль що тон вуличних пісень звів поета нерідко до несмачних плоскостей. Усю велич твору зрозуміло дуже мало критиків, головню брата Шлеглі. Фридрих порівняв „Фавста“ з Божественною Комедією і Гамлетом. Трохи пізніше назвав Жан Павль Гете Шекспіром Posthumus. Глибоке враження зробила трагедія на Шіллера : його проханням та не менше й Еккермановим завдячуємо, що Гете не знеохотився, не кинув пера і взявся до дальшої праці над своїм твором. З того часу розуміння для Гетевого „Фавста“ зростало щораз більше. цілі фа-

лянки німецьких і чужих учених працювало над його поясненням і сьогодні немає сумніву, що Гетевий „Фавст“ побіч Гамлета й Божественної Комедії, це найкращий твір світової літератури.

З великого числа праць на „Фавста“ назву декілька найкращих:

1. Friedrich Theodor Vischer, Goethes Faust, Stuttgart 1846
2. Jakob Minor, Goethes Faust, Erster Teil Stuttgart 1900
3. Kuno Fischer, Goethes Faust 1902 Heidelberg
4. Georg Witkowski, Goethes Faust, Leipzig 1910.
5. Ernst Traumann, Goethes Faust, München 1920, 1920
6. H. A. Korff: Geist der Goethezeit I Leipzig 1924
I. „ 1933
III. „ 1940
7. Heinrich Richert, Goethes Faust Tübingen 1932.

На українську мову перекладали „Фавста“:

1. І. Франко: а) I частину, Львів, 1892 б) з дію II частини, Львів, 1899
2. Д. Загул: I частину, Київ-Відень, 1919.
3. М. Улезко: I частину, Харків, 1922.
4. Тодось Вернивода: уривки з II частини, дія V, вірша 375—528 (палац Фавста). Хрестом. зах. літер. III.
5. Св. Гординський: уривки з I дії, II частини (не друковані).
6. Борис Тен: Гретхен за прядкою, 478—482 (ноти), музика Шуберта, Київ. Алчевська: „Верни мені той час щасливий“ з „Фавста“, з прологу в театрі, Каліш. М. Старицький: „Фавст“ (уривок. п'єсента, пролог у безмежжі). Поезії. Київ, 455-468 і передрук.

Залісся, вересень 1943.

З М І С Т :

I. Вступ

Доктор Фавст в історії і переказі	3
Переказ про Фавста в драматичній формі	4
„Фавст” Гете	6
Прелюдія в театрі	6
Пролог у небі	7

II. Перша частина трагедії

Фавст кличе духа землі	9
Фавст і Вагнер	11
Фавст шукає смерті	12
Перша стріча Фавста з Мефістофелем	13
Фавст підписує умову з Мефістом	14
Мефістофель і учень	16
Винарня Ауербаха в Ляйпцігу	17
Чарівний напій	18
Трагедія Гретхен	18
1. Щасливі дні кохання	18
2. Смерть матері й брата Гретхен	20
3. Ніч Вальпургії	21
4. Гретхен у в'язниці	21

III. Друга частина

Перша дія

1. Фавст оживає з омертвіння	24
2. На цісарському замку	
а) Карнавалова маскарада	25
б) Фавст викликає постаті Париса й Єлени	27

Друга дія	
Гомункулюс	28
Клясична ніч Вальпургії	
1. В роковини бою під Фарзальос .	31
2. Мефісто серед античного світа — Форкіяди	32
3. Хірон розказує Фавстові про Єле- ну, Манто вводить його в підзе- мелля	33
4. Гомункулюс і Галятея	34
Третя дія	
1. Єлена в Спарті	35
2. На замку Фавста	37
3. Фавст і Єлена в Аркадії - Евфоріон	38
4. Єлена вертається до підземелля .	40
Четверта дія	
Фавст знову в Німеччині	
1. Візія Гретхен	40
2. Ідея боротьби з морем	41
3. За допомогу у війні дістає Фавст від цісаря морське побережжя . .	42
П'ята дія	
7. Фавст у боротьбі з морем	43
2. Трагедія володаря	43
3. Смерть Фавста	44
4. Хто виграє заклад?	46
5. Янголи підіймають душу Фавста до неба	48
6. Думки про кінець трагедії	50

IV. Закінчення

Найважливіша література	51
-----------------------------------	----

